

Fragmenti sjećanja na institutske dane¹

MIRA KOLAR-DIMITRIJEVIĆ

Zagreb, Hrvatska

Moje zdravstveno stanje, u kojem dominira više bolesti, među kojima je i angina pektoris, ne dozvoljava mi da sudjelujem u obilježavanju pedesete obljetnice izlaženja *Časopisa za suvremenu povijest*. Kao zaposlenica tadašnjega Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, uređivala sam časopis *Povijesni prilozi* (od 1982. do 1987.), no u uredništvu *Časopisa za suvremenu povijest* nisam bila nikada u vremenu kad sam radila u Institutu, tj. do 1988. godine. Tek u travnju 1999. bila sam imenovana za članicu novoga uredničkog vijeća i u vijeću sam surađivala dok su *Časopis* uređivali dr. Stjepan Matković, koji si je dao truda izraditi potpunu bibliografiju *Časopisa*, te dr. Nikica Barić.

Iako dakle nisam sudjelovala u uređivanju *Časopisa za suvremenu povijest* prije 1999., uvijek sam cijenila taj časopis koji je u prošlosti bio sputavan odabirom tema i prostora kojim se smiju baviti autori iz Instituta (isključivo teme iz radničkoga i komunističkoga pokreta Hrvatske), da bi tek nakon deset godina zaleđenosti po odlasku dr. Franje Tuđmana ponovno odškrinuo vrata mladim znanstvenicima različitih studijskih profila koji su postupno otvarali nove vidike. Međutim prekoračenje toga bilo je moguće samo odabranima, a među njima se nalazi i pok. dr. Mirjana Gross, koja nam je dijelila pouke o globalnoj historiografiji.

Sadašnja urednica *Časopisa* u velikom, izvrsnom i dobro dokumentiranom radu, nastalom povodom pedesete obljetnice *Časopisa* i objavljenom u prvom broju iz 2019., kvalitetno je analizirala njegov sadržaj, ali nije naglasila činjenicu da je *Časopis* uvijek bio strogo kontroliran i stoga je povijest *Časopisa* istovremeno i odraz povijesti samoga Instituta, a i hrvatske povijesti u cjelini, što još uvijek nije dobro i detaljno obrađeno, a ni isticano. U teškim vremenima Institut se uspio održati samo zahvaljujući nenametljivoj politici svojega dugogodišnjeg direktora dr. Zlatka Čepe (1934. – 1988.; v. d. direktora Instituta 1969. – 1972., direktor 1972. – 1986.), filozofa, koji je bio dobar čovjek te vrlo razuman i racionalan pri rješavanju konflikata, a kojemu je otac bio Hercegovac, a baka Rusinka. On nam je savjetovao u vrijeme svojega direktorovanja da se ne bunimo zbog podfinanciranja Instituta jer je bolje da postojimo i nekako vegetiramo nego da nas ukinu političkom odlukom kao *Tuđmanov institut*.

¹ Ovi zapisi prof. dr. Mire Kolar-Dimitrijević nastali su izvorno kao dio prepiske sa Zdravkom Jelaskom Marijan vezano uz pedesetu obljetnicu *Časopisa za suvremenu povijest*. Ta su sjećanja dio dvaju pisama autorice urednici, a ovdje su, uz manje izmjene i dopune u dogovoru uredništva i autorice, objedinjena kao prilog povijesti Instituta, koja je neodvojiva od povijesti *Časopisa*. Valja istaknuti činjenicu da je Mira Kolar-Dimitrijević dugo surađivala s *Časopisom*, a prvi članak objavila je u njegovu prvom broju.

Zatvaranje je Institutu zaprijetilo više puta jer nismo zadovoljavali nade koje je naš financijer, Centralni komitet Komunističke partije Hrvatske, a poslije i Samoupravna interesna zajednica (SIZ) za kulturu, priželjkivao te su se oba naslova dosta maćehinski odnosila prema Institutu. Stoga je godinama Institut samo vegetirao, a izdavačka djelatnost povijesnih znanosti u Hrvatskoj prepuštena je drugim institucijama. Kao primjer kontroliranja navodim dolazke stranih znanstvenika u Institut. Sjećam se da je mr. sc. Lydiju Sklevicky posjetio jedan strani istraživač, što je netko odmah prijavio miliciji, koja je poslala detektiva koji nas je ispitivao i opomenuo na način postupanja sa strancima iako je to bio privatni, a ne službeni posjet.

Međutim, imali smo i dosta lošega iskustva sa strancima jer su vlasti kontrolirale rad Instituta i osobito veze sa stranim državljanima. Jednom prilikom došao je na kraći boravak jedan mladi znanstvenik iz Beča koji se bavio austroslavizmom. Iako sam ga najsrdačnije primila te sam ga i ugostila privatno na ručku, on je po povratku u svoju zemlju objavio sve najgore o Zagrebu, pišući da je to prljav grad male kulture. Najbolje mišljenje o Institutu nije imao ni dr. Holm Sundhaussen iako ga je k nama doveo dr. Bogdan Krizman i iako sam mu nastojala pomoći koliko god sam mogla, dijelom i stoga što mi je baka – Antonia Albrecht – bila Austrijanka iz Graza, pa sam uvijek imala velike simpatije za Austrijance. Gotovo je nevjerojatno da je dr. Čepo uspio 1973. u Institutu zaposliti svoju kolegicu sa studija filozofije dr. Zlatu Knezović, koja je više godina živjela u Francuskoj te doktorirala na temi francuske građanske filozofkinje Simone de Beauvoir, koja se bavila ženama. No, mnogi u Institutu nisu dobro primili dr. Zlatu Knezović, pa su njezini rezultati istraživanja o kulturi u Narodnooslobodilačkom ratu (NOR) doživjeli na jednom diskusijskom sastanku Znanstvenoga odjela oštru kritiku koja ju je ponukala da se više i ne bavi istraživanjem „vrućih” tema. Mnogo bi se dalo pisati o odnosima u Institutu. Ponekad se naziralo da se iza šutnje krije velika raznolikost mišljenja, na što je svakako utjecao i dolazak novih znanstvenika raznih struka u Institut. Mislim da takvih problema nije bilo u Arhivskom odjelu, koji je vodila Ljiljana Bichler Modrić. Odjel je po uputi dr. Jakova Sirotkovića objavljivao dokumente o radu ZAVNOH-a, a onda i o NOR-u u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, te su bili na usluzi istraživačima raznih profila, raspoložuci građom sindikata i Radničke komore u Zagrebu te građom iz raznih fondova izabranom kada je Arhivom upravljao učitelj Mardešić, odnosno dr. Vera Lukatela, kadrovi koji su i sâmi sudjelovali u NOR-u.

Mislim da je *Časopis* bio gotovo jedino što je davalo znak da je Institut živ jer za druge aktivnosti nismo imali dovoljno novaca, a nedostatak sredstava odrazio se i na sadržaj *Časopisa*, koji smo ispunjavali niskobudžetnim radovima a da nisu provedena dovoljna i potrebna istraživanja ne samo izvan Hrvatske nego i izvan Zagreba. Nismo imali novaca za plaćanje presnimki, pa se pisalo ručno, a od strojeva smo imali samo *gestetner* i dvije daktilografkinje za one koji nisu znali pisati pisaćim strojem (a bilo je i takvih). Računala nije bilo. Dakle, radili smo kako smo mogli, pri čemu mislim da neću nikoga uvri-

jediti ako istaknem da je dio djelatnika u Institutu bojkotirao sudjelovanje u *Časopisu* štampajući svoje radove izvan Instituta (jer su ti radovi bili honorirani). Mnogo bolje od Instituta bili su financirani Institut u Slavanskom Brodu, Splitu te Arhiv u Karlovcu, a i neki centri. Sve se to moralo odraziti na sadržaj i kvalitetu *Časopisa*, koji je bio takav kakav je bio, uklapajući se u hrvatsku „šutnju”. Sjećam se da je 1977. dr. Ivan Jelić jedva uspio otisnuti broj posvećen osnivanju Komunističke partije Hrvatske jer je Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske dugo i oprezno razmišljao treba li pisati o pokušaju da se prije Drugoga svjetskog rata osnuje posebna komunistička partija Hrvatske.

Žestoki sam protivnik toga da se o prošlosti govori neistinito. U obitelji su me odgojili da ne lažem, a isto tako da nikome ne činim zlo. Tog sam se principa držala čitav život bez obzira na to radila kao referent u vanjskoj trgovini, daktilograf, arhivist, povjesničar, profesor. Dakako, mnogo puta sam zbog toga stradala.

Mislim da sam prva digla glas da je dr. Zlatko Čepo bio čovjek koji je pomogao Institutu da preživi teška vremena kada smo bili na glasu kao *Tuđmanov institut*, pa su se svi na nas okomili. A bila su to teška vremena. Krovište Instituta je prokišnjavalo, veliki jablani prijetili su obrušavanjem na Dugu ulicu, gdje su njihovim padom mogle biti srušene male privatne kuće, zakazivalo je skupo centralno grijanje na loživo ulje itd. Sve je to Čepo uspio nekako riješiti, s time da za vrijeme njegova direktorovanja nijedan suradnik niti radnik nije bio optužen zbog nekog „zastranjivanja”, premda je to bilo i vrijeme hrvatskoga proljeća, a gotovo nas je pomela oluja koja je izbila na tužbu Saveza boraca zbog Jasenovca, odnosno slučaja *Enciklopedije hrvatske povijesti i kulture*. I tada smo složno zaštitili dr. Jelića te on nije bio čak ni izbačen iz Partije. Dakako, drugi su to iskoristili, pa su sve više financijski udarali na Institut i prava je sreća, ali i nesreća, da je SIZ za znanost na čelu s dr. Zlatkom Kniewaldom ostao bez prostora, pa se uselio u više soba Instituta, a dr. Cvetka Knapič Krhen, koja je nakon raspuštanja povijesne sekcije u Cazijevim sindikatima jedno vrijeme radila u Institutu i bavila se temama iz povijesti socijaldemokracije, bila je tajnica toga SIZ-a, pa nas je izvlačila kada nismo imali novaca za plaću, koju smo čekali i po nekoliko dana u doba isplate. Sjećam se da nam nitko nije bio sklon. Odsjek za povijest Filozofskoga fakulteta na čelu s dr. Ljubom Bobanom iskoristio je takvo stanje, pa je važnost Instituta sve više umanjivana. Da Čepo nije reagirao odlukom da Institut svake godine zaposli jednoga novoga mladog znanstvenika, uzimajući pritom u obzir i kadrove iz prava, filozofije, sociologije, ekonomije itd., pitanje je kako bismo prošli. No mnogi od tih novih ljudi nisu se htjeli zadržati u Institutu zbog slabih plaća i loših radnih uvjeta (veći dio Instituta zauzimali su SIZ za znanost, *Naše teme* i dr.). Dakako da su ti novi ljudi, kao i stari, ubrzo shvatili u kakvu je položaju Institut, pa su svoje radove tiskali kod drugih, čime je i opet Institutu činjena šteta. Taj odnos opažao se i u malom broju doktorata jer Filozofski fakultet, dokle god je prof. dr. Jaroslav Šidak imao utjecaj, nije primao doktorate s temama iz radničke i komunističke povijesti, a drugim se temama nismo smjeli baviti. Mnogi su zbog toga odlazili

doktorirati u Beograd, uključujući i Ljubu Bobana, Ivu Perića ili Fikretu Butić iz Instituta. Tek je kasnije dr. Šidak popustio, pa je u Zagrebu doktorirao Dragutin Pavličević, a onda i Elza Tomac i Bosiljka Janjatović iz Instituta. Bile su to prve laste koje su najavljivale da se o zaposlenima u Institutu mora govoriti kao o kvalitetnom znanstvenom kadru na području povijesti, ali je ostalo zapamćeno da doktorat mora biti vrhunsko te vrlo obimno djelo, što je neke toliko omelo da nisu nikada doktorirali. No i dalje nas je pratilo breme *Tuđmanova instituta*, što sam, primjerice, osjetila kada sam 1988. prešla na Odsjek za povijest Filozofskoga fakulteta u Zagrebu kao redovni profesor (izabrana godinu dana prije u Bobanovoj Matičnoj komisiji za znanstvenog savjetnika).

Danas velike većine djelatnika koji su radili sa mnom u Institutu više nema, ali mnogima od njih treba odati priznanje što su izdržali vrijeme direktorovanja dr. Dušana Bilandžića, kada je broj zaposlenih u Institutu smanjen sa 126 na pedeset, pri čemu su otpušteni svi nekomunisti, odnosno svi koji se nisu upisali u Partiju. Tako smo ostali i bez dokumentacijskoga centra i njegove voditeljice dr. Miroslave Despot, koja se bavila gospodarskom poviješću. Neki drugi su pak načinili uspješnu karijeru izvan Instituta i zaboravili tko im je prvi pružio ruku i pomogao da ostvare dobru znanstvenu ili političku karijeru. Jer iako se u Institutu nije moglo dobro zarađivati, moglo se u miru istraživati postojeću literaturu i građu koja se čuvala u Zagrebu, čije je istraživanje, doduše, bilo dopušteno u ograničenoj mjeri. Koliko bismo više bili mogli istražiti da smo imali slobodan uvid u policijske i sudske arhive, kao i središnje arhive tadašnje države. Beogradski je Vojni arhiv povukao svu vojnu građu koja je nastala, ali i zaostala u Hrvatskoj, a onda nam ista ta građa nije davana na uvid te su tako beogradski povjesničari pisali povijest Drugoga svjetskog rata, čime je nanesena velika nepravda Hrvatskoj i njezinoj historiografiji. Povrh toga, hrvatsko arhivsko gradivo prošlo je temeljito čišćenje od strane komunista i za neke stvari saznajemo u slovenskim arhivima, koji nisu dali svoju građu dobro znajući da ona sadržava ključne podatke za istinit i dokumentiran prikaz povijesti njihove zemlje.

Čepo je na nagovor dr. Jelića i dr. Fikrete Jelić Butić uzeo u Institut dr. Mirka Valentića, ali ga nije mogao iskazati u programu Instituta gdje je dobivao plaću, nego je to išlo preko Povijesnoga centra na Odsjeku za povijest Filozofskoga fakulteta. Tako je dr. Valentić pisao radove o Vojnoj krajini i više je bio vezan uz Povijesni muzej i Filozofski fakultet nego za Institut. Dakako, s vremenom se to izmijenilo, ali podcjenjivanje Instituta bilo je vrlo očito i zadržalo se dugo kao gledište vodećih ljudi na području humanističkih znanosti u Hrvatskoj, pa su npr. arheolozi imali tri puta veću glavarinu po znanstveniku od nas jer su terenci, a za nas se uzimala najmanja stopa financiranja jer radimo s papirom, kabinetski. Čudno je da se nismo ugasili, ali sve se ipak odrazilo na kvalitetu naših radova, koje smo napisali na temelju nedovoljnih istraživanja, a često su tiskani odlomci iz nekih većih rasprava koje su tiskane izvan Instituta. A zna se da su i dobra povijesna istraživanja vezana uz rad u više mjesta i u više arhiva, a to nismo mogli raditi zbog podfinanciranja. U obranu Čepe reći ću

da on nije iskoristio svoj položaj ni za svoju disertaciju, koja je dulje zavljučena na Fakultetu političkih znanosti, a i prilikom njegova boravka u Rusiji Ministarstvo vanjskih poslova u Beogradu nije ga podržalo, pa nije dobio gotovo nikakav materijal u Rusiji i odande se vratio duboko razočaran. Tiho umiranje dr. Zlatka Čepe jako me je kosnulo. Gledati kako polagano nestaje čovjek koji je jednako star kao ja i koji je do samoga svoga kraja upravljao Institutom. Sjećam se kako se do posljednjih posjeta Institutu nije odricao posjeta gostionici u Basaričekovoj, gdje bi uz čašu piva pričao o silnoj ljubavi spram svog psa vučjaka koji se u njegovu domu pojavio kao skitnica i koji ga je gledao svojim vjernim očima.

Odnos najnižih plaća prema najvišima u Institutu bio je 1 : 3, pa se ništa nije moglo uštedjeti, a oni koji su mogli napustiti su ubrzo Institut i potražili bolje namještenje kao Vilim Ribić ili dr. Dalibor Čepulo. Profitirali su samo oni koji su dobili stanove na račun solidarnosti, a to nije bio Čepo, koji je svoju od oca naslijeđenu i nedovršenu kuću na Trešnjevci teškom mukom dovršio. Žena mu je bila Dalmatinka koja nije mogla shvatiti njegovu slabu zaradu, gdje nije iskoristio svoj položaj za stjecanje materijalne koristi, a honorar za političke članke nije bio baš velik. Radio je najviše što je mogao, pa je jedne noći radio do pola noći i onda je neugašeni čik u košari doveo do vatre i srećom je jedan prolaznik Gornjim gradom vidio da se krov Instituta dimi te je digao uzbunu i tako je Institut spašen. Mislim da bi izgorio do temelja. Kada je umro, Institut ga je pokopao na svoj trošak, što su kritizirali oni koji su znali dobro unovčiti svoje uratke i kojima je to bilo neprimjereno. Jadani Čepo!

Časopis je imao nenametljivu i jednostavnu naslovnice koju je izradio jedan od utemeljitelja novoga umjetničkog pravca u slikarstvu, Marijan Jevšovar. Naslovnica je dobila boju tek 1990-ih, što je još ranije, prije svoje prerane smrti, predlagala mr. Lydia Sklevicky, koja je uspjela unijeti posve nov pristup temi antifašističkoga pokreta žena te su ti njezini radovi privukli pažnju sociologa kojima je i sama pripadala. Za cijelo vrijeme socijalističke Jugoslavije Milena Mihalinec savjesno je tehnički uređivala *Časopis*, a lektor je bio Drago Dujmić, koji je jedno vrijeme proveo na Golom otoku. Dakle, sve u svemu radilo se kako se moglo i *Časopis* se nalazio između Scile i Haribde, uspješno brodeći preko svih prepreka. Sretna sam da je dočekao svoju pedesetu obljetnicu i da se tako uvrstio među malobrojne časopise koji su preživjeli teška i krizna vremena.

Tijekom 24 i pol godine rada u Institutu, gdje sam ostavila najbolje godine svog života, istinski sam se vezala uz tu ustanovu, koju sam smatrala svojom matičnom kao što ju smatram i danas. Želim da *Časopis za suvremenu povijest* izlazi još barem pedeset godina i da bude svjetionik onima koji o povijesti Hrvatske imaju što napisati, potaknuti domoljubljem i željom za istinom, ali i da im društvo to dopusti, jer do relevantnih historioografskih rezultata dolazi se samo dugotrajnim i upornim radom te uz želju za potpunom istinom ma kako ona teška i bolna bila.